

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΡΟΥ

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. ΙΒ' σ. 25 κ. ἐ. πραγματείᾳ περὶ τῶν Γραμμάτων τῆς Ἡπείρου καὶ τὸν ἐν αὐτῇ γινόμενον λόγον περὶ τῶν ἐν ταῖς Γράμμασι τῆς Σύρου ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κλωνῆς Στεφάνου ἀνακαλυφθέντων ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων δὲν θεωροῦμεν ἀσκόπον νὰ δημοσιεύσωμεν κατὰ μετάφρασιν τοῦ συναδέλφου κ. Κυπρίσσου Στεφάνου τὴν κατωτέρω διατριβὴν τοῦ ἐπιφανοῦς ἐρευνητοῦ τῶν κατακομῶν τῆς Ρώμης G. B. de Rossi. Ἐδημοσιεύθη δὲ αὕτη ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδομένῳ *Bullettino di Archeologia Cristiana* (Σειρᾶς I' ἐτ. Α') τῷ 1876, ἦτοι βραχὺν χρόνον μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κλωνῆς Στεφάνου ἐκδοσιν τῶν εἰρημένων χαραγμάτων. Φέρει δὲ ἡ πραγματεία αὕτη τὴν ἐπιγραφὴν «Σύρος» (Νῆσος τοῦ Αἰγαίου). Προσκυνήματα χαραχθέντα ὑπὸ ναυτιλλομένων ἔθνηκων, Ἑβραίων καὶ Χριστιανῶν ἐπὶ τῶν βράχων λιμένος¹. Σημειωτέον δὲ, ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Γραμμάτων Σύρου συμπεριελήφθησαν ἐν ταῖς Κυκλαδικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ βαρῶνου κ. Φρειδερίκου Hiller von Gärtringen², ὅστις δὲν ποιεῖται μνείαν τοῦ δημοσιεύματος τοῦ de Rossi.

Ἐν τῇ *Roma Sotterranea* (Τόμ. Α', σ. 170 κ.ἐ.) ἐποιησάμην λόγον περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν προσκυνημάτων—πράξεις λατρείας καὶ εὐχῆς—τῶν χαρασσόμενων ἐν τοῖς μᾶλλον περιφήμοις νααῖς, μνημείοις, ὑπογείοις καὶ ἄλλοις τόποις, ἐν οἷς συνηθροῦζοντο ταξειδιῶται καὶ ξένοι τῶν παλαιῶν χρόνων, ἔθνηκων καὶ χριστιανικῶν. Ἐἰς τὰς κατηγορίας ἐκείνας ἀνάγκη νὰ προστεθῇ νῦν ἕτερα νέα, ἧς δὲν ἐνθυμοῦμαι ἂν ἐγινώσκατο μέχρι τοῦδε παράδειγμα, βεβαίως ὅμως οὐδὲν χριστιανικόν³ τοιούτην δ' ἀποτελοῦσιν αἱ εὐχαὶ αἱ χαρασσόμεναι ὑπὸ ναυτιλλομένων πρὸ τῆς λύσεως τῶν ἱστίων καὶ αἱ εὐχαριστίαι ἐπὶ εὐ-

¹ Sira (Isola dell' Arcipelago). Proscinemi graffiti da naviganti pagani, ebrei e cristiani sulla roccia d'un porto.

² *Inscriptiones Insularum Maris praeter Delum*. Ἐν Βερολίνοις. 1903. Fasc. V. Pars I σ. 198-201.

τυχεῖ προσορμίσαι καὶ διασώσει ἐν τῷ λιμένι. Ἐκατοντάδα τοιοῦτων νέων προσκυνημάτων ἀπεκάλυψεν ἡμῖν πρὸ μικροῦ ὁ κ. Κλων Στέφανος ἐν ταῖς «Ἐπιγραφαῖς τῆς νήσου Σύρου», δημοσιευθεῖσας μετὰ σοφῶν ὑπομνημάτων ἐλληνιστὶ (con erudito greco commento) ἐν Ἀθήναις (1875).

«Κολπίσκος, σήμερον ἔρημος, τῆς νήσου Σύρου, λιμὴν φυσικὸς καταλληλότατος εἰς τοῦ ναυτιλλομένου, ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν ἐντοπίων «Γράμματα» ἐκ τῶν πολλῶν ἐκεῖ κεχραχγμένων ἐπὶ τοῦ βράχου ἐπιγραφῶν. Οὐδεὶς ποτε ἀρχαιολόγος εἶχε μεταδῆ πρὸς ἐξερευνησιν αὐτῶν πρῶτος ὁ κ. Κλων Στέφανος οὐ μόνον μᾶς ἔδωκεν εἰδητὴν περὶ τῆς υπάρξεώς των, ἀλλὰ καὶ μετὰ δεξιᾶς ἐπιμονῆς καὶ ἐμπειρίας κατώρθωσε νὰ σχεδιάσῃ, ἀναγνώσῃ καὶ συμπληρώσῃ τὴν ἀτεχον καὶ σχεδὸν ἐξίτηλον γραφὴν. Ὁ διαπρεπὴς κ. Bayet, μεταδὰς ἐπὶ τόπου, ὅπως παραβάλλῃ πρὸς τὰ πρωτότυπα τοὺς λιθογραφικοὺς πίνακας καὶ τἀντίγραφα τοῦ Ἑλληνος ἐκδότου, ἐπήνεσε τὴν ἀκριβείαν καὶ ἐξήγε τὴν μεγάλην τῆς ἐργασίας δυσχέρειαν (Revue archéologique, Νοέμβρ. 1876, σ. 287). Θὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα συντόμως τὸ περιεχόμενον τῶν ἐθνικῶν ἐπιγραφῶν, διορθῶν που ἀνάγνωσίν τινα μεθ' ὧ θὰ ὀμιλήσω περὶ τῶν Ἰουδαϊκῶν καὶ χριστιανικῶν προσκυνημάτων.

«Αἱ ἐθνικαὶ ἐπιγραφαὶ μὲν φαίνονται πᾶσαι ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, οὐχὶ ἀρχαιότεραι τοῦ αἰῶνος τῶν καισαρῶν. Ἐλάχισται εἰσι λατινικαὶ μὲν αὐτῶν φέρει τὴν ἡμερομηνίαν IDIB. MART. εἰς μνήμην τῆς ἐν τῷ λιμένι ἡμέρας ἀφίξεως ἢ πιθανῶς ἀναφερομένην εἰς τὰς περιψήμους «εἰδοὺς τοῦ Μαρτίου», καθ' ἧς ἐφονεύθη ὁ Καῖσαρ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἢ ἐπιγραφῇ αὕτη θὰ ὀφείληται εἰς ὀπαδὸν τινα τοῦ Βρούτου, γραφείσα καθ' ἣν ἐποχὴν ἐν ταῖς θαλάσσαις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας ἐμκίνητο ὁ πόλεμος ὁ τερμτισθεὶς ἐν τῇ οὐχὶ μακρᾷ Μακεδονίᾳ, ἐν τοῖς Φιλίπποις.

«Μετὰ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐθνικῶν χρόνων ἔρχονται αἱ χριστιανικῆς ἐποχῆς. Δύο τῶν ἐπιγραφῶν παρέσχον εἰς τὸν κ. Στέφανον τὴν βεβαιότητα ὅτι οἱ ἐκεῖ προσορμιζόμενοι Χριστιανοὶ ναυτίλοι ἀφιέρουν ἑαυτοὺς εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Ἁγίου Φωκᾶ καὶ ὅτι πρὸς τὴν αὐτοῦ ἰδρῦθαι ἐκεῖ που ἐκκλησίαν. Ἐν ἐλληνικῷ προσκυνήματι ἀναγινώσκονται αἱ ἐξῆς λέξεις: «Κύριε καὶ Ἁγίε Φωκᾶ σόσον τὸ (πλ)οιον Μαρρία καὶ τοὺς (π)λέοντας ἐν αὐτό...». Ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ ἀναφέρονται τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Φωκᾶ. Ἄρα γὰρ ὁ Φωκᾶς οὗτος

εἶνε μάρτυς ἐπιτόπιος ἢ μὴ πρόκειται περὶ Φωκᾶ τοῦ ἐκ Σινώπης¹, τοῦ τιμωμένου παλαιότερον μετὰ μεγαλοπροσπείας ὑπ' ἀπάσης τῆς ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ πατριαρχείῳ Κωνσταντινουπόλεως; Ἡ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπάντησις ἦν δίδω ἐνταῦθα, θὰ παράσχη τὴν προσήκουσαν ἐξηγήσιν καὶ τὸν ἱστορικὸν λόγον τῶν ῥηθέντων προσκυνημάτων. Κατ' ἐμὴ δὲ Φωκᾶς, πρὸς ὃν ἀπευθύνονται αἱ ἐπικλήσεις ἐν τῇ λιμένι τῶν Γραμμᾶτων, εἶνε ἀναμφιδόλως ὁ ἐν πάσῃ τῇ Ἀνατολῇ περιφημώτατος, ὁ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων θαυματουργὸς καλούμενος κυρίως διὰ τὰ ὑπὲρ τῶν ναυτιλλομένων θαύματα τὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτόν. Καὶ Ἀστέριος ὁ ἐξ Ἀμασειᾶς τοῦ Πόντου μαρτυρεῖ τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν πλεόντων, καὶ ῥητῶς οὐχ ἤκιστα τῶν ἐν τῇ Αἰγαίῳ, ἐπὶ τὴν προστασίαν τοῦ ἁγίου Φωκᾶ τοῦ ἐκ Σινώπης, οὗ οἱ αἶνοι ἐφέροντο πάντοτε ἐν τοῖς στόμασι τῶν θαλασσιῶν ἐν τοῖς ἄσμοσι αὐτῶν. Ὁ αὐτὸς περιγράφει τὴν εὐσεβῆ καὶ φιλόφρονον συνήθειαν τῶν κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ναυτιλλομένων, τοῦ γὰρ χαρίζωσιν ἐν τῇ καθημερινῇ ἀρίστῃ τὴν μερίδα τοῦ Φωκᾶ ὑπὲρ τῶν πενήτων. Ἔχει δὲ τὸ σχετικὸν χωρίον ὡδε· «Ναῦται δὲ καὶ πλωτῆρες οἱ πανταχοῦ, οὐχ οἱ τὸν Εὐξείνιον διαπλέοντες Πόντον, ἀλλὰ καὶ οἱ τὸν Ἀδρίαν τέμνοντες, καὶ ὑπὲρ Αἰγαίου φερόμενοι, καὶ ὅσοι τὸν Ὀκεανὸν πλεύουσι τὸν ἐσπέριον καὶ τοῖς εἰσίοις κόλποις ἐνθαλαττεύουσι, τὰ συνήθη κελεύσματα, οἷς τοῦ πλοῦ τὸν πόνον προσαναπαύουσιν, εἰς καινὴν τοῦ μάρτυρος μετέβαλον εὐφημίαν· καὶ διὰ γλώσσης ἐστὶν ὄλος ὁ Φωκᾶς αὐτοῖς ὑπαδόμενος· ἐπεὶ καὶ ἐναργῆ παρέχει τῆς βοήθειας τὰ σύμβολα. Πολλάκις μὲν γὰρ ὤφθη, νῦν μὲν νύκτωρ προσογκουμένου χειμῶνος διεγείρων τὸν κυβερνήτην, τῷ πηδαλίῳ ἐπινυστάζοντα· ἄλλοτε δὲ πάλιν τοὺς κάλως διατεινῶν καὶ τῆς ὀθόνης ἐπιμελούμενος καὶ ἀπὸ τῆς πύρας προσπτεύων τὰ βράχη. Ὅθεν καὶ νόμος ἐγένετο ναύταις Φωκᾶν ἔχειν συνεστιάτορα. Καὶ ἐπειδὴ τὸν νῦν ἀσώματον σύσσιτον εἶναι καὶ κοινωνὸν τραπέζης ἀμήχανον, μάθετε πῶς ἄρα φιλευσεβῆς λογισμὸς ἐσοφίσατο τὸ ἀδύνατον. Καθ' ἑκάστην γὰρ τὴν ἡμέραν τὴν τῶν ὄψων μερίδα πρὸς ἰσομοιρίαν τῶν ἐσθιόντων ἀποκληροῦσι τῷ μάρτυρι. Ταύτην δὲ τις τῶν δαιτυμόνων ἐξωνούμενος, τὸ

¹ Βλ. *Tillemont Mém. d'hist. eccl.*, Τόμ. Ε', σ. 581 κ. ε., ὅπου καλῶς ἐξετάζεται ἂν εἰς ἢ πλείονας ἄγιοι ἔφερον τὸ ὄνομα Φωκᾶς ἐν ἀπίσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ. Περὶ τοῦ ἁγίου Φωκᾶ, οὗ τὰ λείψανα μετηνέχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, βλέπε *Morcelli Kalend. Constantinop.*, Τόμ. Α', σ. 157 κ. ε. Περὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ λατρείας τοῦ ἁγίου Φωκᾶ καὶ τῆς ἐν προστασίᾳ αὐτῆς ἐκκλησίας τοῦ θὰ πραγματευθῆ ἀλλαχοῦ.

ἀργύριον κατατίθεται, καὶ τῇ ὕστερα τῷ ἄλλοι καὶ ἄλλοτε ἕτερος· καὶ οὗτος ὁ κληρὸς τῆς ἀγορασίας περιῶν ἅπαντας διδῶσι καθημέραν τῆς μερίδος τὸν ὠνητήν. Ἐπειδὴν δὲ ἄρμος αὐτοῦς ὑποδέξεται, καὶ εἰς γῆν ἀφίκωνται, μερίζεται τὸ ἀργύριον τοῖς πεινώσι· τοῦτο γὰρ μερὶς τοῦ Φωκᾶ, πενήτων εὐεργεσία»¹.

Ἐὰν πλεῖστα τῶν χριστιανικῶν προσκυνημάτων ἀρχονται διὰ τοῦ βυζαντινοῦ τύπου «Κύριε βοήθει», ὅστις ἦτο ἐν κοινῇ, χρήσει ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος καὶ ἐξῆς καὶ οὐ ὑπάρχουσι παραδείγματα ἕδη ἀπὸ τοῦ πέμπτου. Ὁ κ. Bayet² μάλιστα ἀναφέρει ἐν τοῦ ἔτους 331. πιθανῶς τὸ ἀρχαιότατον πάντων. Ἐν τῶν φερόντων τὸ «Κύριε βοήθει» προσκυνημάτων φέρει τὴν χρονολογίαν (ἀπὸ κτίσεως κόσμου 5508) 910 μ. Χ., ἀλλὰ τὸ μέγιστον μέρος φαίνεται χρόνων πολλῶ ἀρχαιότερων, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς μορφῆς τῶν ὀνομάτων συνεπέρανε ὁ κ. Στέφανος· δύο δ' ἐξ αὐτῶν ἀκολουθοῦνται ὑπὸ τοῦ κωνσταντινικοῦ μονογράμματος K . Περὶ τὸ ἕτερον ἐκ τῶν μονογραμμάτων τούτων ὁ Bayet παρατήρησε τὰ συμβολικὰ γράμματα $\text{A}\Omega$ · συμπεραίνει δ' εὐλόγως, ὅτι τὰ δύο ταῦτα προσκυνήματα ἀνήκουσιν εἰς τὸν τέταρτον αἰῶνα. Οὐδὲν παράδειγμα τοῦ μονογραμματοῦ στυροῦ F παρουσιάζεται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις· οἱ ἅπλοὶ στυροὶ, ἐννοεῖται, δὴν λαίπουσιν.

Ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν τύπων τῶν ἰδιαζόντων εἰς τὰς τρεῖς σειρὰς τῶν βῆθόντων προσκυνημάτων, ἐθνικῶν, χριστιανικῶν, ἰουδαϊκῶν, ὡς καὶ τῶν κοινῶν εἰς διαφόρους κατηγορίας θὰ ἦτο πολλοῦ λόγου ἀξία. Τοῦτο ἐλπίζω νὰ γίνῃ ὑπὸ τοῦ κ. Bayet ἐν τῇ χρησιμωτάτῃ συλλογῇ ἣν ἐτοιμάζει τῶν χριστιανικῶν καὶ ἰουδαϊκῶν ἐπιγραφῶν τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Εἰς ἐμὲ ἀρκεῖ ὅτι ὑπέδειξα ἐνταῦθα τὴν νέαν ταύτην σειρὰν καὶ ποικιλίαν τῶν κεχαραγμένων χριστιανικῶν προσκυνημάτων, ὧν τὰς διαφόρους κατηγορίας καὶ τὴν σπουδαιότητάς πολλαχῶς ἀνέπτυξα ἐν τῇ *Roma Sotterranea*, ἐκθέτων τὴν κριτικὴν μέθοδον πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ ἀναγνώρισιν τῶν περιφημοτέρων ὑπογείων ἱερῶν καὶ μνημείων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος».

¹ *Acta martyrum sincera* ed. Amstelod. σ. 562. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον εὑρεται ἐν τῇ συγγράμματι τοῦ *Compendio Graeco-latin. patrum bibl. novum auctarium*. Ἐν Παρισίοις. 1678. Τόμ. Α', σ. 179. [Ὁ G. B. de Rossi παραθετεῖ τὸ χωρίον λατινικῶς κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ruinart, ὑποσημειώσας μόνον ὀλίγα χωρία τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου. Ἡμεῖς δὲ παρεθέσαμεν αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον κατὰ τὴν ἐκδοσιν παρὰ *Migne* Ἑλληνικῆς πατρολογίας Τόμ. Μ' σ. 309 κ. ε.].

² *Revue archéologique* ἐνθ' ἀν. σ. 288.